

СТАТТІ

УДК [141:11/13]:355.01](4+477)«191»(091/093)
DOI: <http://doi.org/10.30970/vps.2025.3202.01>

ВІЙНА ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СТАТТІ СТЕПАНА БАЛЕЯ «ЗМИСЛ ВІЙНИ» ТА РЕФЛЕКСІЙ ЕРНСТА ЮНГЕРА

Богдан Передрій

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії філософії
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
e-mail: bohdan.peredrii@lnu.edu.ua
ORCID ID 0009-0009-1133-910X*

Метою статті є аналіз війни як чиннику трансформації культури у статті С. Балея «Змисл війни» та публіцистиці раннього періоду творчості Е. Юнгера. Обидва автори у своїх творах рефлексують на тему Першої світової війни, її впливу та наслідків, зокрема у сфері культури, та вибудовують власні прогностичні моделі у відповідь на питання про смисл тієї війни. Методологія цього дослідження оприявлена у два етапи: окремий аналіз короткої публіцистики на тему війни обох авторів, а також компаративний аналіз цих праць. Компаративний метод, зрештою, постає вирішальним у цьому дослідженні, адже допомагає розкрити подвійну природу війни як онтологічно-символічного явища, що водночас втілює у собі як проєктивний, так і руйнівний потенціали культурного розвитку. Ба більше, поєднання в одному дослідженні таких протилежних підходів розкриває внутрішню амбівалентність та проєкцію людської духовної динаміки у витворенні матеріального впливу на культурний та реальний виміри, зокрема, у формі війни. Водночас, саме порівняння двох мислителів, які, як такі, належать до різних традицій мислення відбувається насамперед на основі зіставлення спрямованості їхніх рефлексій над спільним предметом, а саме, впливом війни. Завдяки цьому вдається розкрити одразу два аспекти: перший – залученість українського мислителя у контекст європейських рефлексій, інший – суголосність рефлексій Балея з Юнгеровими міркуваннями, яка, попри схожі мотиви, не позбавлена власної суб'єктності й у певних аспектах надає наголоси протилежні до акцентів німецького автора. Зрештою, ця стаття прагне слугувати своєрідним узагальненим поглядом на вибрані рефлексії щодо великої війни минулого, яка водночас актуалізує питання війни як явища в цілому та звертає увагу на її онтологічний та аксіологічний виміри.

Ключові слова: С. Балея, Е. Юнгер, війна, віталізм, нігілізм, культурні варіанти.

Вступ: війна та культура

Взаємодія війни та культури з певного погляду на історію людства є радше прописною істиною, аніж випадковістю. Водночас із цим модус такої взаємодії періодично може змінюватися: побіжно ми можемо сказати, що він або руйнівний, або породжує щось нове, однак справжня суть цього явища десь у переплетеній взаємодії обидвох факторів, як на те вказував Геракліт у знаменитому фрагменті про те, що «Війна – батько всього, всього цар, одним вона богами бути вказала, іншим – людьми, одних рабами зробила, інших – вільними» [Геракліт, 1995, с. 84]. Ця двостороння динаміка, яку ми могли б назвати протистоянням влади та хаосу або підкорення та волелюбства, відображена не лише на численних полях бою, але й у культурах, співучасних у війнах. Культурний відбиток воєн можна було б простежувати ще від «Іліади» Гомера чи від катастрофи бронзової доби, однак метою нашої розвідки буде проаналізувати цей вплив у більш локальному часовому проміжку Першої світової війни та років після неї. Тут нас цікавить реакція двох мислителів: Степана Балея, українського філософа та психолога, котрий замислювався над сенсом війни у психологічно-культурному вимірі, та Ернста Юнгера, німецького ветерана Першої світової війни та мислителя, який став одним із провісників культурно-технологічних змін того ж періоду. Обидва ці автори зі своїми невеликими за обсягом нарисами допоможуть краще зрозуміти той переламний культурний дух, який супроводжував початок ХХ століття, та водночас дозволять нам поглянути на цю сторінку інтелектуальної історії не з погляду великих систем, як-от у Шпенглера, а з більш «приземленого» – у сенсі близького до реальних мотивів – погляду. Водночас наше дослідження слугуватиме містком між українською та європейською думкою початку ХХ століття та допоможе нам відшукати точки поєднання цих дискурсів, які досі залишаються забутими чи можуть виглядати позірно слабкими. Зрештою, таке поєднання допоможе окреслити динаміку рефлексії над війною початку ХХ століття, як одну з інтелектуальних перспектив оцінки війни ХХІ століття, що можемо простежити у сучасних дослідженнях, які пропонують поглянути на розгортання російсько-української війни з перспективи міркувань С. Балея [Honcharenko, 2024].

Провідні мотиви статті «Змисл війни» Степана Балея

Український мислитель С. Балей насамперед увійшов до історії філософії завдяки своїм дослідженням у сфері психології, а також розвідкам у царині логіки та етики. Водночас мислитель не оминав нагоди рефлексувати над ширшим спектром тем історії європейської філософії загалом, наприклад, у таких статтях як «Фільософія Вільгельма Віндельбанда» та «Фільософія Ляйбніца». Водночас він аналізує сучасні для себе події, які зокрема співпадають із перебігом Першої світової війни – тут можна виокремити такі тексти як «Cant», в якому проаналізовано проблему лицемірства на прикладі англійсько-німецької рецепції цього концепту, і, власне, «Змисл війни», що безпосередньо аналізує питання сутності Великої війни – хоч обидва ці тексти певною мірою тяжіють до сфери дослідження культури та етики, вони радше є

короткою квінтесенцією засновків думок, розвиток яких дозволяє поглянути на трансформації усередині культури Європи початку XX століття.

З першого погляду, «Змисл війни» Балея є доволі скромною за обсягом публікацією, написаною 1916 року. Проте її поглиблений аналіз допомагає розкрити рецепцію філософського дискурсу тих часів, зокрема у питаннях війни. Першим таким аспектом виступає сама постановка питання про «змисл» війни. Як зазначає Балей: «появилось під час теперішньої війни багато книжок і статей, які власне нинішню війну розглядають з філософського боку. При тім автори тих статей стараються головню віднайти змисл теперішньої війни, а опісля також війни в загалі» [Балей, 1916]. Хоч справедливо зазначити, що міркування про війну не новина для філософії, міркування про неї як самостійну категорію в межах філософії історії чи історичного поступу загалом є характеристикою кінця XIX – початку XX століть. Прямуючи за цією думкою, з психологічного погляду Балея підсумовує, що такий пошук – це втілення мотиву, за якого людина «стаючи перед новим явищем, шукає завжди зрозумілого змісту тих річей» [Балей, 1916]. І першою відповіддю на такий пошук стає те, що ми можемо охарактеризувати як екзистенційний вимір війни – боротьба народів-учасників за своє існування. У певному розумінні така онтологія війни імпліцитно міститься у самому цьому феномені або, за словами Балея, всяка війна передбачає, що «обі сторони надати теперішній війні змисл сим способом, що уважають її конечною обороною свого істнования, zagrożеного другою стороною» [Балей, 1916]. Але така «онтологія війни» є радше її фактичним ґрунтом, аніж смисловим наповненням, тому автор розширює питання про змисл до іншої, також поширеної у той час, парадигми підходу, а саме – культурного виміру війни.

Підходячи до цього культурного погляду на війну, Балей насамперед окреслює низку панівних на той час моделей її панування. Перша – боротьба культур: «змаганє двох противних систем культури: системи строгої мілітарної організації з системою індивідуальної свободи і самоозначення» [Балей, 1916]. Таке протиставлення організованого мілітаризму та волелюбної культури у певному сенсі стає культурною призмою соціальної боротьби, яка пронизувала західне суспільство принаймні від часів Французької революції, коли боротьба умовного «консервативного» та умовного «ліберального» крила сягнула одного зі своїх піків, ба більше, такого роду внутрішні напруження можна було спостерігати і раніше, хай і на прикладах локальних повстань, а не громадянської чи світової війни. Інша сторона медалі, тісно пов'язана з попередньою та все ж не тотожна їй – це витворення вартостей, яке є практичним наслідком боротьби на культурному рівні. Балея підкреслює, що «воюючі народи стараються ясно означити ті культурні вартости, які вони вносять у світ і протиставити їх культурі інших народів» [Балей, 1916], – але водночас розуміє, що цей процес у війні радше каталізується відносно мирного часу, а не суто виникає. Себто у сфері культури війна стає тим, що скріплює культурні тенденції та вибудовує їх перед обличчям загрози.

Водночас, у контексті поглядів Балея на Першу світову війну, деякі дослідники підкреслюють, що ключовим для нього феноменом з погляду

перетворення моралі, який оприявнили ті події – стає роль лицемірства, яке виражається насамперед через те, що люди «схильні видавати егоїстичні інтереси за інтереси загального блага. Особливо, якщо вони покладаються на думку більшості, а не власні міркування» [Honcharenko, 2024, s. 331]. Тут Балеї по суті вносить свою частку міркувань до загальноєвропейської застороги щодо змасовлення суспільства, що спостерігалось на початку XX століття і, насамперед, було пов'язаним із психологічними, етичними та онтологічними трансформаціями, спричиненими Великою війною. У такому випадку сам мислитель покладається на потенційну спроможність науки виявити та протистояти лицемірству, чим органічно поєднує власні дослідження у галузях психології та логіки у єдину методологічну систему. Проблема лицемірства як нової «моральної» парадигми Балеї аналізує з огляду на англійське поняття «cant» та його семантичну природу у часи Першої світової. В однойменній статті мислитель розгортає історію трактування цього поняття в контексті дискусії англійців та німців початку XX століття. Означаючи «cant», Балеї подає його як вміння: «вдавати чоловіка праведного, чесного між – тим як маєть ся на думці власний хосен» [Балеї, 2002, с. 256], або ж, в інтерпретації сучасних дослідників, це поняття тлумачать як результат «конфлікту інтересів і тим самим посилення егоїстичних тенденцій», де «людина схильна маскувати свій егоїзм під личиною облудної моралі» і «намагаючись виправдати свій егоїзм, часто апелює до загальнолюдських цінностей» [Малецький, 2020, с. 100–101]. Сам факт розгляду цієї проблеми лиш додатково розміщує українського мислителя у контекст загальноєвропейської (ба більше, власне німецької) філософії, позаяк у самій же статті «Cant» Балеї виходить на проблему цього поняття через рефлексії М. Шелера та Б. Шоу. Зрештою, висловлюючи критику щодо «методів “уморальнювання” свого егоїзму» [Балеї, 2002, с. 257], Балеї також пов'язує їх загалом із культурною трансформацією європейських народів початку XX століття. Що ще тісніше вплітає українського мислителя у контекст німецької філософії та, певною мірою, додає ще одну сполучну ланку між Балеєм та Юнгером, – звернення до Ніцше, а саме до його концепту «Menschliches Allzumenschliches»: «[...] так хотілось би сказати: “Забагато моралі” – коли дивитися на танець “cant” – у серед виру подій останньої доби. Справді! Для людства було б значно ліпше, якби взаємні відносини народів були менш пересякнуті етикою “cant”-у. Отверта брутальність заподіяла би значно менше лиха, ніж скривлена мораль» [Балеї, 2002, с. 258]. Розвиваючи таку паралель між аналізом «cant» у Балея та критикою цього поняття у Ніцше, дослідники вказують, як у своїй праці «По той бік добра і зла» німецький мислитель пов'язує критику «cant» із потребою «переоцінки всіх вартостей». У той же час, хоч сам Балеї і визнає вклад Ніцше в оцінку сучасного йому стану моралі та у позбавлення її від статусу метафізичної непогрішності, водночас український мислитель «не може погодитися з ніцшівським волюнтаризмом, який призводить до руйнації ідеалів розуму, добра та істини» [Малецький, 2020, с. 104]. Саме тому підхід С. Балея до вирішення проблеми повсюдної етики «cant», котра «у нинішній війні [...] дійшл[ла] до свого найвищого розцвіту, а може, як треба надіятися, до стадії кризи» [Балеї, 2002,

с. 259], можна окреслити як форму віталізму, котра протистоїть нігілістичному занепаду егоїстичного повороту моралі Європи, але водночас не сягає настільки радикальних підходів, як згаданий волонтаризм Ніцше, зберігаючи віру в науку як основу вибудови нової культурно-етичної системи у післявоєнній дійсності, для якої війна являла «останній засіб, коли етичне вирішення конфлікту вже неможливе» [Honcharenko, 2024, s. 331].

Іншим дуже побіжно згаданим виміром у Балея виступає технічний розвиток, про який він згадує з посиланням на Бергсона, «який причину її [війни] бачить головно в тім в останніх часах розвитку людства витворилася диспропорція між розвитком техніки і розвиткові внутрішньої, етичної культури людства» [Балей, 1916]. Ця вказівка на роль техніки глибше розкриється у іншого, прямо не пов'язаного з Балеєм автора, міркування якого проаналізуємо згодом, а сам Балей надалі більше зосереджується на розвиткові культури людства. Він підкреслює, що прискорення тенденцій та схильностей передвоєнного періоду, що розгортається у війні, відбивається і на психологічному вимірі: «Такі прискорені процеси помітні у психіці народів у симпатіях і апатіях, з якими народи взаємно до себе відносяться» [Балей, 1916]. Зрештою, такі зміни призводять до послідовного примноження змислів війни – іншими словами, коли змислотворчість входить у вимір витворення культурних вартостей народів, перехід від загального постулювання вартостетворення до чогось конкретного унеможливорює пошук єдиного змісту – розділеність війни на воюючі сторони зі свого боку веде до розділення змислу війни на змисли її сторін.

Зрештою, Балей підкреслює схильність його сучасників до трактування війни у гераклітівському ключі, за якого «[в]ійна має за задачу подібно як буря усувати все старе, зморшавіле і силою робити дорогу для нових житєвих форм, які мирною дорогою ніколи не з'єднали би собі відповідного їх вартости становища» [Балей, 1916]. У цьому погляді, який підкреслює становлення, проглядається лейтмотив численних філософських тенденцій пізнього ХХ століття, а також впізнається відгомін того, що «філософія життя» розпочала загалом у європейській думці кінця ХІХ століття. І хай Балей і схиляється до того, що, попри всі зазначені аспекти, війна є тим, чого вартувало б уникати – ба більше, як зазначають дослідники, він «не підтримував ідею війни як джерела оновлення» [Honcharenko, 2024, s. 331] – шукаючи розв'язання труднощів шляхом, що дозволив би її уникнути, все-таки він завершує настановою українському народові, який, як і всі інші народи, у вибудуванні власного змислу повинен бути готовим до нестійкої природи бажаного змислу, котрий може піддаватися зовнішніми факторами, що мають на нього вплив. Балей підкреслює, що при такому невпинному становленні «[з]авданем живого народу [...] є – не обмежитися на розчарованню, а відповідно до дійсних обставин підкладати подіям новий змисл і сим способом витягати з них науку на будуче» [Балей, 1916], – іншими словами, підсумовує зміни, привнесені Першою світовою війною до західного суспільства, потребою активного та динамічного змислотворення, не прив'язаного до «закістянілої» моделі. Зрештою, підхід С. Балея до пошуку змислів війни зводиться до більш віталістичного виміру, де війна сама собою сприймається як

каталізатор повільних процесів суспільних змін – не обов'язковою складовою постання змісту, однак неминучою за певних умов. Водночас такий віталістичний погляд на події початку XX століття був лише однією «крайністю» осі ідей, на протилежному боці якої не суб'єктність людства, а її технізація та змасовлення.

Техніка та культура: рефлексії на тему Першої світової війни Ернста Юнгера

Серед рефлексій на тему Першої світової війни не можна оминати думки інтелектуалів, котрі були безпосередніми учасниками цих подій та проаналізували власний досвід на папері. До таких авторів можна зарахувати Е. Юнгера, чий праці варіюються від мемуаристики до есеїв на низку різноманітних тем та художніх творів. У контексті нашого дослідження нас насамперед цікавить низка творів, написаних у міжвоєнний період, котрі більшою чи меншою мірою вказують на зміну культури внаслідок впливу війни.

Розпочати варто з характеристики джерельної бази, до якої ми вдаватимемося. Безсумнівно, найкращим підходом було би звернутися до праці «Робітник. Панування і гештальт» [«Der Arbeiter. Herrschaft und Gestalt»] (1932), але задля певної рівності у стилістиці творів, взятих у цьому дослідженні до порівняння, вартувало б зупинитися на короткій прозі Юнгера, а саме есеях «Тотальна мобілізація» [«Die totale Mobilmachung»] (1930), «Вогонь і рух» [«Feuer und Bewegung»] (1930) та «Про біль» [«Über den Schmerz»] (1934). Усі ці три тексти ідейно пов'язані з «Робітником» та слугують свого роду вузькоспеціалізованим доповненням чи розширенням праці. Попри те, що Юнгер – вочевидь мислитель з геть іншим життєвим та інтелектуальним досвідом, порівняно з Балеєм, провідні аспекти, які він порушує у своїх текстах з першого погляду не відійшли далеко від думок нашого співвітчизника: питання витворення нових культурних вартостей, трансформації ролі людства та, що Балеєм згадає лиш побіжно, вплив техніки на війну та, як наслідок, на культуру.

У есеї «Вогонь і рух» Юнгер проводить короткий аналіз змін у традиціях війни, внесених Першою світовою. Вочевидь насамперед він вказує на ґрунтовні зміни, котрі спіткали поле бою у століття техніки, але визнає, що «усім змінам була властива певна стабільність, тож тут можна говорити швидше про розвиток, аніж про раптовий переворот у військовій справі» [Юнгер, 2020а, с. 225]. У певному сенсі таке мислення своєю загальною структурою узгоджується з тезою про становлення, яку поділяв Балеєв, посилаючись на Бергсона. З іншого ж боку – для нашого локального дослідження такі зауваги слугують радше заповненням тієї прогалини, яку сам Балеєв залишає у питанні технічної трансформації. Вище ми зазначали, що однією з характеристик війни у спробі пошуку її змісту поставало протистояння культур чи, у вужчій інтерпретації, боротьба між прогресивними ідеями та прагненням до стабільності у межах певного культурного контексту. Не оминає такого роду визначення й Юнгер, підкреслюючи, що «на війні, як і в кожній сфері людської діяльності, консервативний та революційний рух протікають паралельно» [Юнгер, 2020а, с. 225]. Звідси у самій війні, її внутрішній природі, відображається конфлікт між експериментальним нововведенням та сумнівом у його

доцільності. Німецький мислитель вбачає вихід із цієї дилеми у сфері досвіду – іншими словами, прямуючи за нашою інтерпретацією, досвід втілення нових культурних особливостей чи вартостей [у цьому випадку: технічно-військових елементів, які все одно є беззаперечними елементами культури] зрештою стає практикою смислопокладання культурного новаторства.

Не меншої уваги заслуговує і визначення війни як такої, згадане Юнгером у контексті її взаємодії із життям. Для нього у цілком гераклітівському стилі: «...війна не є станом, який повністю підкорюється власним законам, натомість вона є радше іншою стороною життя, яка рідко проступає на його поверхню і все ж тісно пов'язана з ним. Як війна є вираженням не просто частини життя, а всього життя у повній його силі, так і саме життя по суті має цілковито войовничу природу» [Юнгер, 2020а, с. 226]. Такий погляд перегукується з тією моделлю інтерпретації історії, про яку згадує Балеї у контексті своїй німецьких сучасників, але водночас у конкретно юнгеровому варіанті такий світогляд пронизаний внутрішнім патосом ніцшеанства, де боротьба є формою втілення тієї вольової складової, що конститує людський світостосунок. Уже на цьому етапі нашого дослідження ми можемо побачити основну розбіжність, через яку на широкому спектрі мислителів ми можемо вважати Балея та Юнгера [принаймні у його ранній творчості] певного роду протилежними у поглядах на войовничу природу життя: де український мислитель визнає її роль, але тяжіє до пошуку спроб уникнути різкої конфронтації, у той час як для німецького автора дим пороху війни стає онтологічним ґрунтом витворення людини.

Рухаючись далі шляхом пошуку взаємодії онтології війни та її культурного виміру, нам варто звернути увагу на те, як для Юнгера Перша світова стає послідовним історичним зламом, «величезним пазлом, до якого кожна з нових індустріальних держав внесла свій фрагмент (...) техніка цілком могла знищити застарілі форми війни, але вона була не здатна втілити самостійно новий образ боротьби, який тільки намітився» [Юнгер, 2020а, с. 233]. Як бачимо, цей злам постає не лише суто історичним втіленням, але й наслідком активності життєвого духу взагалі. Погляд Юнгера на взаємодію цього духу та війни, з одного боку, наголошує на виході поза межі людських вчинків, себто до міри відділяє себе від культури як людської практики, але водночас він визнає пов'язаність зміни епох та країн й образу війни, що, зі свого боку, дозволяє нам вважати слушним вживати тут поняття «культури» у більш абстрактному вимірі – ближчому до того, в якому її бачить Балеї цариною витворення вартостей. Юнгер вказує на вагому роль у змінах, пов'язаних зі Світовою війною, віри у прогрес, властивої XIX століттю. Соціальні зміни, на яких загострив увагу у своїй публікації і Балеї, тут відіграють рішучий перехід до нового концепту людства на війні – тотальної мобілізації. Послаблення старих вартостей та ідеалів абсолютистської доби дозволяє «простежити, як зростає перетворення життя в енергію, завдяки все більш мінливому змісту всіх зв'язків, робить вирішальним акт мобілізації...» [Юнгер, 2020с, с. 239]. По суті, тотальна мобілізація, хай і не є нововитвореною вартістю – стає станом витворення цих вартостей, процесом активного становлення, «актом, через який розгалужена та жилива енергетична мережа сучасного життя однією

хваткою спрямовується у русло великого потоку воєнної енергії» [Юнгер, 2020с, с. 239]. Ми можемо певною мірою пов'язати це із тим, на що вказує Балея, наголошуючи на тім, що народи почали шукати собі власних зміслів після початку Світової війни, позаяк у Юнгера тотальна мобілізація мала б привести до того, щоб можна було «озброїтися до найпотаємнішої серцевини та найтоншого життєвого нерву» [Юнгер, 2020с, с. 239].

Посутньо есей «Тотальна мобілізація» розкриває те, що можна було б назвати частковим сплавленням людини і техніки – життя як духу та їхнього втілення у техніці. Виведена з постання масового суспільства, тотальна мобілізація нерозривно йде поряд із пропагандою, в межах якої «ідеться про технічні питання, питання управління – про мобілізацію певної субстанції, а не саму цю субстанцію». У такій зв'язці тотальна мобілізація та масова властивість суспільства оприявнюються у безпосередній політиці окремих народів, яка намагається реалізувати власну культуру та видобути власні вартості. Хоч засновок виснування чи то предмет дослідження у Балея та Юнгера місцями збігаються, адже обоє досліджують вплив війни на народи та культуру – на відміну від українського мислителя німець приходить до протилежного прогностичного висновку, що виходить із погляду на його сьогодення як на «величезне та страшне видовище руху все більш одноманітно сформованих мас, на яких світовий дух накидає свої сіті» [Юнгер, 2020с, с. 252]. У такому різкому поступові техніки та технізованої культури героїчний дух, що становить для Юнгера умову та засіб екзистенційної індивідуації, зазнає непоправних втрат і смыслом війни у контексті німецького народу Юнгер вбачає зіткнення німця з самим собою, внаслідок якого «війна для нього була водночас та насамперед засобом реалізувати себе» [Юнгер, 2020с, с. 253]. Таким чином нам варто перейти до розгляду останнього для нашого дослідження елементу розбіжності рефлексій на тему смыслу Світової війни Балея та Юнгера, а саме протиставлення уже згаданого Балеєвого віталізму нігілізмові у Юнгера.

Культурний злам війн ХХ століття: від національної індивідуації до панування техніки

Тема віталізму та нігілізму сама собою є провідним мотивом у європейській філософії зламу ХІХ та ХХ століть. Розпочата у філософії Шопенгауера боротьба між цими двома настановами найяскравіше виявилась у своїй повноті у міркуваннях Ф. Ніцше та згодом розгорнулася у творчості плеяди німецьких мислителів, серед яких, зокрема, О. Шпенглер, М. Гайдеггер та Е. Юнгер. Для усіх них спільним питанням стає опір поступові нігілізму та пошук віталістичного джерела, яке б змогло подолати нігілістичні тенденції, хай кожен з мислителів і обирає свою модель вирішення цього питання. Поряд з цією, схильною до осмислення внутрішньої боротьби, німецькою традицією існує також і система, спрямована насамперед на віталізм – філософія А. Бергсона з її життєвим поривом. Як бачимо, і міркування Балея узгоджуються з європейською думкою, ба більше, стають в один ряд із першими спробами філософської рефлексії над проблемою та значенням Першої світової війни.

Як ми уже зазначали, віталізмом у Балея можна позначити ствердження національної індивідуації на фоні переломних подій початку ХХ

століття. З одного боку, описаний нами віталізм Балея схиляється до більш оптимістичного погляду на тогочасне майбутнє, з іншого – він постає усвідомленою спробою відповіді на виклики, що постають перед народом, не уникаючи їх, а «відповідно до дійсних обставин підкладати подіям новий змісл» [Балей, 1916], тобто, як ми уже вказували – продукувати смисли. Питання залишається в тім, як у нашому порівнянні спостережень Юнгера та Балея ця тема перегукується між собою. Хоч ми побачили, що німецький автор ґрунтовніше аналізує тему технічного перетворення часу, його подекуди захоплені згадки про цей феномен все ж не можна звести до техніцистичного захоплення. Юнгеровий погляд на ці нові тенденції знаходиться в координатах пошуку ніцшеанської «переоцінки всіх цінностей», де він з одного боку оплакує минуле, світ «авантюра та хоробрих сердець», але з іншого «неприховано захоплюється силою та нестримністю нової доби і раси Робітників, яка покликана знищити все старе й побудувати новий світ на його руїнах» [Андрієвський, 2020, с. 14]. Як бачимо, Юнгер пропонує підійти до вартостетворення за посередництва руйнівної сили, розкритої Світовою війною. Для нього Перша світова війна «наближалася до «осьового часу» Карла Ясперса. Фактично вона була воротами, через які стихійні титанічні сили прорвалися в історію з міфологічних надр Тартару...» [Семеняка, 2018, с. 13].

Міркування про нігілізм є імпліцитним посилом творчості Юнгера, особливо у творах його раннього періоду. І саме у кореляції з ним відкривається своєрідний «нігілістичний змісл» на противагу «віталістичному зміслу» Балея. В есеї «Про біль» Юнгер розкриває феномен болю як осердя екзистенційного стосунку людини (особливо нової людини – Робітника) до світу: «Біль належить до тих ключів, якими відчиняють не тільки найбільш внутрішнє, але водночас і весь світ» [Юнгер, 2020b, с. 255]. Як про протилежність до такого підходу, Юнгер згадує про ніцшеанську «Останню людину», котра «належить уже до історії» [Юнгер, 2020b, с. 261], яка знаходить свій жаданий комфорт у техніці – новій матерії повоєнної реальності. Цей поступ Останньої людини Юнгер аналізує у різних модусах його прояву – нас же, в контексті дослідження, цікавить погляд зі сфери культури. Для нього техніка розгортається тут у два етапи: у першому вона стає джерелом гаданого комфорту, у другому – «комфортний характер нашої техніки поступово витісняється інструментальним та владним» [Юнгер, 2020b, с. 280]. Слідом за цим людина як культуротворчий активний суб'єкт поволі втрачається у міру наступу того, що Юнгер назве «другою свідомістю», яка «проявляється у все більше зростаючій здатності дивитися на себе як на об'єкт» [Юнгер, 2020b, с. 286]. Така об'єктивація стає для нього джерелом пасивного нігілізму, властивого повоєнним рокам, де культура мірою своєї технологізації, запущеної Світовою війною, перетворюється на об'єктивний стосунок механічного відтворення. Для Юнгера очевидним стає висновок, «що ми перебуваємо в останній та все ж у доволі цікавій фазі нігілізму, яка відзначається тим, що нові порядки вже просунулися далеко вперед, але цінностей, які б відповідали їм, поки не видно» [Юнгер, 2020b, с. 294]. Тож пасивному нігілізму технологізації Юнгер протиставляє активний нігілізм смислотворення, загартований у болю

та викуваний у горнилі Першої світової війни, де західна культура пережила злам. Посутньо наголошуючи на тій же потребі витворення нових вартостей, яку ми знаходимо у Балея, Юнгер у своїй рефлексії приходить до більш холодного та дисциплінованого «віталізму» – не у його первісному значенні ствердження життя, органічності та витворення вартостей, а у поступовому розгортанні нових цінностей, котрі протистояли б техніці як загрозі тотальної об'єктивації для майбутнього народів та людства загалом.

Висновок

Порівняння двох мислителів, які не належать до однієї філософської традиції, а пов'язані лишень предметом рефлексії – це завдання, що пропонує значний виклик. Але водночас, подібно до міждисциплінарних студій, такий підхід до аналізу заданої проблеми може допомогти розкрити суміжні та відмінні аспекти рефлексій мислителів. У цій розвідці ми спробували поглянути на війну крізь призму її смислу та впливу на культуру, послуговуючись філософською публіцистикою двох мислителів: українця С. Балея та німця Е. Юнгера. Написані у період Першої світової війни та роки після неї, ці тексти відкривають нам погляди на кардинальні зміни, що сколихнули європейське суспільство на початку XX століття. З одного боку, така розвідка наголошує на актуальному залученні українських мислителів до загальноєвропейського контексту та суголосність їхніх міркувань із духом часу. З іншого – послуговуючись компаративною методологією ми можемо проаналізувати провідні мотиви міркувань досліджуваних мислителів, завдяки пошуку спільних та відмінних концептуальних наголосів. У нашому випадку зіставлення Балея та Юнгера спільною виявилась загальна тенденція до порушення питання про продукування нових вартостей перед обличчям перетворень, спровокованих війною. Для обох мислителів, котрі вказують на гераклітівську природу онтології війни у філософії, Перша світова стала переломним моментом, що відкрив нові можливості народам. Одначе, попри спільність прогностичного наголосу на вартостетворенні, Балея та Юнгер розходяться в аналізі сучасної їм дійсності: де український мислитель наголошує на виборюванні народами своєї суб'єктності та готовності до динамічних змін на шляху такої національної індивідуації, німецький автор зосереджується на постанні техніки та її загрозі людині «героїчного духу». З огляду на це було здійснено спробу вписати обох мислителів у діаду «віталізм – нігілізм», де обоє стають крайнощами, спрямованими до однієї мети. Віталізм Балея тут спрямований на культурне витворення та подолання диспропорції людини і техніки через творче народне звільнення. Юнгер зі свого боку на подолання тієї ж диспропорції пропонує своєрідний активний нігілізм, у якому імпліцитно можна відшукати віталістичні мотиви, якщо розуміти їх як витворення нових цінностей. Та попри наведені у нашому дослідженні розбіжності, погляди обох мислителів радше доповнюють одне одного в цілісній картині рефлексій про місце війни у культурі та її змислотворчу функцію для людства. А такі зауваги відповідно формують настанови для рефлексій над сучасними війнами, котрі продовжують відігравати свою роль у людській екзистенції.

Список використаних джерел

1. Андрієвський О. Найбільш авантюрна книга у світі. *Юнгер Е. Авантюрне серце*. Київ : Видавець Анна Клокун, 2020. С. 5–17.
2. Бaley С. Змисл війни [Діло, 25 червня 1916]. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/53201>.
3. Бaley С. «Cant». *Бaley С. Зібрання праць у п'яти томах, двох книгах* / за ред. М. Верникова. Львів – Одеса : ІФЛІС ЛС «Cogito», 2002. С. 256–259.
4. Геракліт. Про природу. Фрагменти / пер. з давньогр. А. Тихолаза. *Тихолаз А. Геракліт*. Київ : Абрис, 1995. С. 41–142.
5. Малецький В. Мотиви соціально-філософської антропології в працях Степана Балея. Одеса : Астропринт, 2020. 224 с.
6. Семеняка О. Технічна битва й історична трансценденція: про що військова проза Ернста Юнгера. *Юнгер Е. Вогонь і кров*. Київ : Видавець Анна Клокун, 2018. С. 7–15.
7. Юнгер Е. Вогонь і рух (Математика війни) / пер. з нім. О. Андрієвського. *Юнгер Е. Авантюрне серце*. Київ : Видавець Анна Клокун, 2020. С. 225–233.
8. Юнгер Е. Про біль / пер. з нім. О. Андрієвського. *Юнгер Е. Авантюрне серце*. Київ : Видавець Анна Клокун, 2020. С. 255–295.
9. Юнгер Е. Тотальна мобілізація / пер. з нім. О. Андрієвського. *Юнгер Е. Авантюрне серце*. Київ : Видавець Анна Клокун, 2020. С. 235–253.
10. Honcharenko O. The Meaning of the Russian-Ukrainian War from the Perspective of Stefan Balei's Intentionalism. *Filosofija. Sociologija*. 2024. Vol. 35, No. 3. P. 328–336. DOI: <https://doi.org/10.6001/fil-soc.2024.35.3.10>.

References

- Andriievskiy, O. (2020). Naibilsh avantiurna knyha u sviti [The Most Adventurous Book in the World]. In: E. Junger, *The Adventurous Heart*. Kyiv: Publisher Anna Klokun, 5-17. (In Ukrainian).
- Balei, S. (1916). Zmysl viiny [The Meaning of War]. *Dilo*, June 25. <https://zbruc.eu/node/53201> (In Ukrainian).
- Balei, S. (2002). «Cant». In M. Vernykov (ed.), *Zibrannia prats u piaty tomakh* [Collected Works in Five Volumes] (Vol. 1, pp. 256–259). Lviv–Odesa: IF-LIS LS «Cogito». (In Ukrainian).
- Heraclitus. (1995). On Nature. Fragments. In A. Tykholaz, *Heraklit* [Heraclitus] Kyiv: Abrys, 41–142. (In Ukrainian).
- Honcharenko, O. (2024). The Meaning of the Russian-Ukrainian War from the Perspective of Stefan Balei's Intentionalism. *Filosofija. Sociologija*, 35(3), 328–336. <https://doi.org/10.6001/fil-soc.2024.35.3.10>
- Junger, E. (2020a). Vohon i rukh (Matematyka viiny) [Fire and Motion (Mathematics of War)]. In E. Junger, *Avantiurne sertse* [The Adventurous Heart] (pp. 225–234). Kyiv: Publisher Anna Klokun. (In Ukrainian).
- Junger, E. (2020b). Pro bil [On Pain]. In E. Junger, *Avantiurne sertse* [The Adventurous Heart] (pp. 255–295). Kyiv: Publisher Anna Klokun. (In Ukrainian).
- Junger, E. (2020c). Totalna mobilizatsiia [Total mobilization]. In E. Junger, *Avantiurne sertse* [The Adventurous Heart] (pp. 235–254). Kyiv: Publisher Anna Klokun. (In Ukrainian).

- Maletskyi, V. (2020). *Motyvy sotsialno-filosofskoi antropologii v pratsiakh Stepana Baleia* [Motifs of Socio-Philosophical Anthropology in the Works of Stepan Balei]. Odesa: Astroprynt. (In Ukrainian).
- Semeniaka, O. (2018). *Tekhnichna bytva y istorychna transtsendentsiia pro shcho viiskova proza Ernsta Yungera* [Technical Battle and Historical Transcendence: What Ernst Jünger's Military Prose Is About]. In: E. Junger, *Fire and Blood* (pp. 7–15). Kyiv: Publisher Anna Klokun. (In Ukrainian).

**WAR AS A FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF CULTURE
THROUGH THE LENS OF STEPAN BALEI'S ARTICLE
«THE MEANING OF WAR» AND
THE REFLECTIONS OF ERNST JÜNGER**

Bohdan Peredrii

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of History of Philosophy
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: bohdan.peredrii@lnu.edu.ua
ORCID ID 0009-0009-1133-910X*

The aim of the article is to analyse war as a factor of cultural transformation in the article by S. Balei «The Meaning of War» and in the early works of E. Jünger. Both authors reflect on the topic of World War I, its impact and consequences, particularly in the cultural sphere, and construct their own predictive models in response to the question of the meaning of that war. The methodology of this research unfolds in two stages: a separate analysis of the short essays by both authors, followed by a comparative analysis of these works. The comparative method ultimately proves decisive in this study, as it helps to reveal the dual nature of war as an ontological and symbolic phenomenon that embodies both the productive and destructive potentials of cultural development. Moreover, the combination of such opposing approaches in a single study reveals the internal ambivalence and projection of human spiritual dynamics in creating a material impact on cultural and real dimensions, particularly in the form of war. At the same time, the comparison of two thinkers who, as such, belong to different traditions of thought is based primarily on a comparison of the focus of their reflections on a common subject, namely, the impact of war. This approach allows for the exploration of two aspects: first, the involvement of the Ukrainian thinker in the context of European reflections, and second, the consonance between Balei's reflections and Jünger's considerations, which, despite similar themes, retains its own subjectivity and, in certain aspects, emphasizes contrasts to the German author's viewpoints. Ultimately, this article aims to serve as a kind of generalized perspective on selected reflections concerning the Great War of the past, while simultaneously bringing to the forefront the question of war as a phenomenon in general and drawing attention to its ontological and axiological dimensions.

Keywords: S. Balei, E. Jünger, war, vitalism, nihilism, cultural values.

Отримано / Received: 03.06.2025